

Andragologie in transformatie: een inleiding

József Katus
Joseph Kessels
Petra Schedler

De andragologie: achterna gehold en geïdealiseerd, afgekraakt en belachelijk gemaakt, bijna in de vergetelheid geraakt en opnieuw in de belangstelling gekomen. Het afscheid van Van Gent als hoogleraar andragologie aan de Rijksuniversiteit Leiden vindt plaats in een periode dat het vakgebied, in Leiden en elders, in transformatie is. De jaren zestig stonden in het teken van de opkomst van de andragologie en de hoge verwachtingen hieromtrent. In de jaren zeventig zette de kritiek in en in de jaren tachtig volgde de neergang. In de jaren negentig is sprake van een 'wederopstanding'. Zo hebben bijvoorbeeld het bedrijfsleven en de zakelijke dienstverlening interesse voor de resultaten van deze tak van wetenschap. In de hoogtijdagen van de verzorgingsstaat werd de andragologie vereenzelvigd met de 'zachte sector'. Nu deze wordt afgebouwd, blijkt de andragologische output ook van pas te komen in het 'harde bedrijfsleven'. Maar niet in de zin waarin Mulisch in de jaren zeventig meende te kunnen voorspellen. In één van zijn boeken rijst namelijk de vraag of er toekomst zit in de studie andragologie. Het antwoord hierop is dat men altijd nog aan de kost kan komen als monteur.¹ Misschien wordt dit eerzaam beroep door iemand uitgeoefend die in het verleden aan de studie andragologie is begonnen, maar onder de afgestudeerden bevinden zich ook politici, personeelsfunctionarissen, docenten, onderzoekers, voorlichters, organisatieadviseurs en beleidsfunctionarissen. De andragologie in Nederland is niet verdwenen. Zij verandert, en deze bundel reflecteert haar transformatie.

Zonder kritiek vaart niemand wel, luidde de titel die Van Gent twintig jaar geleden aan zijn oratie meegaf. Het 'welvaren' is echter mede afhankelijk van de intentie van de criticaster. Sociale wetenschappers dienen in de regel over een dikke huid te beschikken. Zo moest de andragologie het

1. H. Mulisch. *Twee vrouwen*. Amsterdam: Bezige Bij, 1975, p. 44.

onlangs weer eens ontgelden in een recensie van een bundel essays die is gepubliceerd ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de faculteit der Politieke en Sociaal-Culturele Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam (Goudsblom et al. 1998). De essays hebben betrekking op de eerste lichter hoogleraren aan de toenmalige Politiek-Sociale Faculteit waartoe Ten Have behoorde. 'Nadat de uitvinder van deze *kunde*, prof. dr. T.T. ten Have er overspannen van was geworden, zijn zijn vakbroeders er ook maar mee opgehouden. Dat was ergens halverwege de jaren zeventig' (Hurenkamp 1998, p. 17). De bijdrage over Ten Have in de jubileumbundel is afkomstig van Van Gent (1998, p. 67 e.v.), een leerling van Ten Have en (op het moment van publicatie) hoogleraar op het betreffende vakgebied: een mooi bewijs dat niet iedereen het bijltje erbij neer heeft gegooid. Ten Have was in de ogen van Van Gent zeker geen uitvinder van een 'kunde', maar de architect van een wetenschap die de agogische arbeid ten behoeve van volwassenen tot object van studie heeft. In de betreffende bijdrage wijst Van Gent op de hernieuwde belangstelling voor het werk van Ten Have en maakt hij melding van de afronding door Hattuma en anderen van de inventarisatie van nagelaten materiaal van de Nederlandse grondlegger van de andragologie.²

De andragologie heeft haar wetenschappelijk krediet ten dele waarmaakt en de bruikbaarheid voor andere wetenschapsterreinen en praktijkgebieden kan betrekkelijk groot worden genoemd (Notten in: Mulder 1990, p. 359). Zij is, met vallen en opstaan weliswaar, volwassen geworden. Maatschappelijke, politieke en economische ontwikkelingen van interne en externe aard heeft zij (met moeite) weten te doorstaan.³ Er is enerzijds te veel verwacht van de andragologie. Zo werden de universiteiten eind jaren zestig overspoeld door studenten die iets verlangden dat de universiteiten niet konden en ook niet wilden bieden: een bliksemopleiding in maatschappelijk activisme (De Swaan 1998, pp. 7-8). Anderzijds heeft de andragologie die hoge verwachtingen niet tijdig ontzenuwd. De schuld daarvoor kan niet eenzijdig op de discipline en haar vertegenwoordigers worden afgeschoven. De andragologie heeft altijd een diepgaande binding gehad met het moderne vooruitgangproject van emancipatie en mondigheid en met universele waarden als gelijkheid en vrijheid. Zij belichaamt als het ware het toppunt van moderniteit en dus had zij ook in disproportionele mate deel aan de 'défaillance de la modernité' die in de jaren tachtig haar

2. C. Hattuma et al. *Inventaris van het archief van prof. dr. T.T. ten Have (1906-1975)*. Groningen: Archief en Documentatiecentrum Nederlandse Psychologie.

3. Voor een overzicht hieromtrent zie Van Gent 1991, pp. 62-63.

beslag kreeg (Kunneman 1991, p. 307). In dezelfde periode kreeg de bezuinigingsdrift de samenleving in haar greep. De overheid die eerst in het kader van een omvangrijk welzijnsbeleid de professionalisering en daarmee de verwetenschappelijking van het sociaal en educatief werk had gestimuleerd, gaf in haar financiële nood de voorkeur aan vrijwilligerswerk (Van Gent 1998, p. 75). Ook in het universitaire bestel moest 'orde op zaken' worden gesteld. 'The forces of opposition to andragology within Dutch universities had a heyday when the universities were confronted with two distinct rounds of cuts in public spending in the 1980s' (Hake 1992, p. 67). In deze periode van 'krapte en schaarste' delfde de springerige jongeling van de sociale wetenschappen bijna het onderspit.

De 'grote verhalen' mogen dan in diskrediet zijn geraakt, het ideaal van de maakbaarheid van de samenleving geërodeerd en de scherpe politieke kleuring enigszins verschoten, uit de bijdragen aan dit boek blijkt dat de aandacht voor de omstandigheden van groeperingen in de marges van de samenleving niet is afgenomen. De 'bourdon van het sociaal engagement' (De Swaan 1998, p. 7) blijft meeklinken. De 'kleinere verhalen' zijn weliswaar meer lokaal gesitueerd, minder langdurig geldig en ook minder eenduidig; de vraagstukken van sociale uitsluiting en maatschappelijke integratie zijn er niet minder pregnant om. Nederland is, zoals alle postindustriële samenlevingen, een kennismaatschappij (Drucker 1993; Jacobs 1990; Den Hertog & Huizinga 1997) geworden, en deze ontwikkeling brengt naast verrassende mogelijkheden en spannende uitdagingen ook oude én nieuwe problemen met zich mee. Onder invloed van globalisering, informatisering en technologische innovaties is het karakter van de klassieke arbeid veranderd en is een zwaar accent komen te liggen op kennisontwikkeling, op leren en communiceren. Groot en rijk zijn is niet langer een duurzame basis. Het gaat in toenemende mate om het vermogen om slim te zijn, niet alleen aan de top, maar op alle niveaus; dat vermogen is (en blijft tot op zekere hoogte altijd) ongelijk verdeeld.

De Europese Commissie presenteerde in 1995 een rapport *Teaching and Learning. Towards the Learning Society*, waarin onder meer het aanmoedigen van een brede kennisontwikkeling en het versterken van bindingen tussen het reguliere onderwijs enerzijds en bedrijven en instellingen anderzijds centraal staan, maar waarin ook aandacht wordt gevraagd voor het bestrijden van sociale uitsluiting. Om deze gedachten kracht bij te zetten werd 1996 uitgeroepen tot het *European Year of Lifelong Learning*. Ook de Nederlandse regering neemt deze ontwikkelingen serieus. In 1995 publiceerde zij de nota *Kennis in beweging*, gevolgd door een breed gevoerd kennisdebat in 1996. In 1997 vond een opmerkelijk symposium over

'employability' plaats en in 1998 zag een Nationaal Actieprogramma *Een leven lang leren* het licht.

In de kennismaatschappij voert het economisch denken de boventoon. Er is betrekkelijk weinig belangstelling voor de sociale implicaties van de toenemende druk op mensen om een positie te verwerven in een arbeidsbestel dat steeds hogere eisen stelt aan kwalificaties en competenties. In 1996 bracht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid op eigen initiatief een rapport uit met de titel *Tweedeling in perspectief*. De Raad komt tot de gematigd optimistische conclusie dat: '(–) anders dan vaak wordt gedacht, de kansen op een harmonieuze sociaal-culturele ontwikkeling voor de middellange termijn in de jaren negentig zijn toegenomen. De hoofdpoging voor het beleid is nu de vooruitgang die de bevolking als geheel boekt, ook ten goede te laten komen aan de laaggeschoolden die de aansluiting op de arbeidsmarkt missen. Het tot stand brengen van meer eenvoudige werkgelegenheid is, gezien het verder toenemend belang van arbeid als integratiekader, de beste manier om een tweedeling in een zich verder individualiserende samenleving tegen te gaan' (WRR 1996, p. 3).

Hier zal echter een pijnlijk spanningsveld ontstaan, aangezien onder de druk van globalisering, informatisering en technologische innovaties het kennisintensieve karakter van de arbeid alleen maar zal toenemen. Het werk dat overblijft, stelt steeds hogere eisen aan de competenties en de flexibiliteit van medewerkers. In een samenleving waar onvoldoende volwaardige arbeidsplaatsen zijn, wordt (vast, zinnig, aangenaam, kansrijk, uitdagend of in ieder geval redelijk betaald) werk een schaars maatschappelijk goed. Het lijkt erop alsof in een kenniseconomie slechts een klein deel van de human resources telt als echte resources en dit kan leiden tot ongelijkheid en spanningen (Kessels 1995, p. 185, 191). Een kennisintensieve markteconomie kan echter niet gedijen in een samenleving met grote maatschappelijke tegenstellingen en sociale instabiliteit.

Mede tegen deze achtergrond verdient het aanbeveling om betaalde arbeid niet (langer) op te vatten als het integratiekader bij uitstek. Het gaat er veeleer om de sociale cohesie in al haar veelzijdigheid te bevorderen. Hiermee is niet gezegd dat het belang van betaalde arbeid volledig geërodeerd is en vervangen door andere integrerende mechanismen, zoals consumptie, hetgeen door Bauman (1992) is gesuggereerd. Wel kan gesteld worden dat het bindend en integrerend vermogen van betaalde arbeid schromelijk wordt overschat. De visie dat betaalde arbeid de enige en meest geschikte toegangspoort is tot maatschappelijke participatie en volwaardig burgerschap, leidt heden ten dage voor velen tot uitsluiting en marginalisering (vgl. Mok 1995, p. 17). Van participatie op wijk- en buurtniveau, in

schoolbesturen, patiëntenorganisaties, milieugroepen, politieke partijen, vakbonden enzovoorts kan net zo goed een integrerende en bindende werking uitgaan (zie Engbersen, 1994). Juist wanneer de dreiging bestaat dat een grote groep mensen blijvend wordt uitgesloten van het arbeidsproces of zich uitsluitend in de marges van de arbeidsmarkt beweegt, worden leerprocessen en communicatieve vaardigheden belangrijke hefboomen om zich te handhaven, op alternatieve manieren zin te geven aan het bestaan en zich betrokken te weten bij het maatschappelijk verkeer.

De vraag rijst wat dit alles betekent voor de andragologie rond de eeuwwisseling, en hopelijk tot ver daarna. Het is vooral zaak lering te trekken uit de gemaakte fouten (zie Van Gent in: Mulder 1990, p. 361). Echter, in de risicomaatschappij, waar sociale conflicten steeds minder over de verdeling van welvaart gaan, maar in toenemende mate over de verdeling van risico's en over de vraag wie beslist wie welke risico's loopt (Beck, 1996), is het inschatten van kansen, knelpunten en struikelblokken geen sinecure. Nochtans zijn er mede op basis van de bijdragen aan dit boek enkele aandachtspunten te formuleren. Ten eerste: te hoge verwachtingen van wetenschappelijke inzichten zijn in dit laatmoderne tijdperk weliswaar taboe, maar pretenties mogen er best zijn en moeten er ook zijn. Immers, de uitgangspunten en idealen van het Verlichtingsproject zijn (zeker mondiaal gezien) nog niet voor iedereen bereikt. Ten tweede: de andragologie dient zich verder te ontwikkelen en te profileren in relatie met maatschappelijke sectoren en terreinen. Het blindelings achter maatschappelijke trends aanhollen, zoals in de begintijd nogal eens gebeurde, dient echter te worden vermeden. De verhouding tussen praktijkgerichte en wetenschappelijke professionalisering zal bijna onvermijdelijk altijd onder spanning blijven staan (Notten: in Mulder 1990). Ten derde: de andragologie moet zich niet beperken tot de (zelf)redzaamheid van individuen en organisaties op de arbeidsmarkt, maar ook haar vizier (blijven) richten op competenties van individuen en organisaties die niet direct 'economisch nut' hebben (vgl. Jansen & Wildemeersch 1995, p. 149).

Het stimuleren van maatschappelijke participatie, het bevorderen van integratieprocessen en het tegengaan van marginalisering en uitsluiting, op de arbeidsmarkt en ver daar buiten, hebben terecht altijd al tot de kernthema's van de andragologie behoord. Dit behelst geenszins een pleidooi voor de jaren zeventig 'revisited' of een 'versofting' van de zakelijke dienstverlening. De conclusie zou weleens kunnen zijn dat een synthese van ethische, politieke en zakelijke aspecten hét kenmerk van het andragologisch werk is en van de wetenschappelijke bestudering ervan (Nijenhuis 1988, p. 98).